

կորիկներու ըմբոստութիւնը մղեց զանոնք մերժելու նաեւ ընդունուած աստուածաշնչական բնագիրը: 508 ին, Մապպուկի Փիլոքսէն եպիսկոպոսին (*) հրամանին վերայ Պողկարպոս քորեպիսկոպոսը բոլոր Սուրբ Գիրքը թարգմանեց յունարենէն: Միայն Նոր Կտակարանի քանի մը հատուածներ և թերեւ քանի մը հատ ալ Հին Կտակարանէն պահպանուած են:

Յակոբ Եղեասցիին ձեռագիրը. — 705 ին, Եղեասցի Յակոբ եպիսկոպոս սրբազրեց Փելիթօն, մանաւանդ Եթանանիցիին և ասորա-վեցիլեան թարգմանութեան համաձայն: Հնգամատենը, Սամուէլի գրքերը, Դանիէլ, Թադաւորաց գրքերուն և Յայայեայ հատուածները պահպանուած են:

Ասորա-Պաղեսիմական քարգնամութիւն. — Մեղքիգները քրիստոսաբանական վիճարանութիւններուն հետեանքով բաժնուեցան միւս ասորիներէն և ստեղծեցին Դ-Ջ դարերուն ոչ միայն առանձին աստուածաբանական գրականութիւն մը, այլ նաեւ աստուածաշնչական բնագիր մը: Այս վերջինը պահուած է մոնտանոզ ժամաստցութեան գրեանց մէջ: Անոր լեզուն պաղեստինեան զաւառարարառ մըն է: Թարգմանութիւնը կատարուած է Վեցիլեանի յունարէնի վրայէն և նկատի առնուած են նաեւ Ղուկիանոսի և Փելիթոյի բնագիրները:

ՄԿՐՏԻՉ ԵՊՍ. ԱՂԱԽՈՒՆԻ
(Շարունակելի)

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՀԱՂԲԱՏԻ ԴՊՐՈՑԻ ՄԻ ԳԼՈՒԽ ԳՈՐԾՈՑ:

(ԳԵՏԱՇԷՆԻ ԱԻԵՏԱՐԱՆԸ)

(Շար. Սիւն 1934, էջ 305 է6)

Սկզբնազարդը 113 ա. ներքեւից բաց, իրար կողքի երկու քառանկիւնիներ են, կողերը եռաւորակ շարքով իրենց ցողուններից կազմուած բոլորակի մէջ, սրանց մէջ պարանահիւս զարդով ձողի գլխին հաստատուած է մի խաչ: Ս և Կ սկզբնատառերը կազմուած են պարանահիւսի, հիւսկէնների, ութաձևի և արմաւենիկի մօտիւններից:

Հուսանցքազարդը երկուս և զարդարուն բունի վերայ հաստատուած ոսկեղօծ խաչ է: Ղուկասը՝ 174բ. (պատկ. 7) նոյնպէս նստած է աթոռակի վերայ, մանրանկարի մեծութիւնն է 22.5×14, 8 սմ., ոտքերն

ու կողերը զարդարուն, թիկունքն ուղիղ անկիւն և հասնում է մինչև աւետարանչի մէջքը: Աթոռի վերայ ձգուած է սրածայր վերջաւորութիւններով մոթափայլ, ծայրերը զարդարուն: Աւետարանիչը նստած է գլուխը դէպի աջ թեքած, երեք քառորդական պրոֆիլով: Տոգան գորշ կանաչագոյն է, որ իւրանի մէջքից ցած մասերն ու ձեւերը ծածկում եւ հասնում է, գրեթէ, մինչև ետները, կողքից միայն՝ ներքեւում քիչ բաց, որտեղից երևում են տունիկայի փէշերը. ապառ է աջ ուսն ու թըւը, եւ երեսում է լայնաթեւ տունիկան. ոտքերին սանդալ ունի: Մնկների վերայ դրւած է բաց աւետարան, որի կողմի կապիշներն ու կոճակները երևում են աջ և ձախ կողմից: Աւետարանչի ձախ ձեռքը չի երևում, բայց այն տպաւորութիւնն է ստացւում, թէ բռնած է աւետարանը տա-

(*) Փիլոսէն եպիսկոպոս ծանօթ է Ջ. Է. դարու հայ վարդապետաց, ան կը յիշուի Սահակ Գ.ի վարդապետական մէկ գրուածքին մէջ. (սե՛ս Գիրք Թղթոց, էջ 413-482): Անկէ վկայութիւն կը բերէ ճանւ Անանիայ Սանահնեցիի:

կից, իսկ աջով գրիչն է բռնել և գրում է «Քանգի բազ» աւետարանի սկսուածքը: Մորուքը գանգուր է, բիսերը դէպի ցած թեքուած, աչքերն ու յոնքերը, քիթը, ամբողջ դէմքն ու գլուխը համաչափ եւ կանոնաւոր. այտերը թեթեւ կարմիր. գլխի մազերը կարճ կտրուած, բայց ճակատին երկու թեթեւ փունջ իջած: Մանրանկարի ֆոնը կապոյտ է, շրջանակը արմաւենիկի ոլորապտոյտ մոտիւններ, կարմիր շերտերի մէջ առնուած:

և մարմնի բնորոշող գծերը թեթեւ կարմիր: Որպէս լուսանցքի վարդ կիսիկաւրիւսումով գրուած է և տառերի միջին մասերը արմաւենիկի տերեւներով զարդարուած՝ «Ասահակայ է գրեք ի փրկութիւն»:

Վերջին մեծ մանրանկարը Յովհաննէս աւետարանիչն է Պրոխորոսին հետ (268ա), (պակ. 8) 20,3×14,4 սմ. մեծութեամբ: Աւետարանիչը կանգնած է և երեսը երեք քառորդով դէպի ձախ դարձրած. լուծ է Աստուծոյ թեղադրութիւնը աջ անկիւնից,

(պակեր 7)

Սկզբնապարզը (175ա) ցանցաձեւ, թեք քառանկիւնների մէջ բուսական զարդարանքով խաչաձեւեր են ոսկի ֆոնի վերայ. ցանցազծերը կարմիր, իսկ խաչաձեւերը մոյգ կանաչ և կապոյտ: «Ք» կազմուած է բուսական զարդարանքներից և զընձական հիւսուածքներից. միւս տառերն ամբողջ տողով մանրանկարչական, ութաձեւերի, օղակների և արմաւենիկի զարդերով. եզր թեւաւոր է եւ կապոյտ, դէմքի

ձեւացրած աստղազարդ երկնքից, յունո-հայկական ձեւով օրհնող աջով: Աւետարանիչը հագիլ է կապոյտ, սպիտակով ծալքերը շերտաւորած, առնիկայ եւ վերան ձգել մինչեւ ոտները հասնող կանուխարն չափով ծալքաւորած տոգան. տաքերը բորիկ են: Աջ ձեռքով խաչակնքում է Պրոխորոսին որպէս թեղադրութեան նըշան, իսկ ձախ քիչ բարձրացրել, զարմացած ուղադրութեան համապատասխան մի

(պատկեր 8)

շարժում. նիմբուսը բոլորակ է, սպիտակ դաշտը աճաւորած արմաւենիկով ծածկած: Մորուքն ու մազերը գորշ են, այստեղը թեթեւ կարմիր, ճակատը դուրս ընկած և լայն:

Պրոխորոնը նստած է ցած եւ տնթիւկունք աթուակի վերայ, կարմիր առդայով և մինչև ոտները հասնող գեղնաւուն տունիկայով, ձախով կապուած ունետարանն է բռնել խուցուրի գրեքով, իսկ աջով գրում է եղեգնեայ գրչի բռնած. (աւետարանների դանադան լիզուենիքով օղջսաւածքը նորա տիկեքարկան բնոյթն է մատնանում այտտեղ եւ ոչ մանրանկարների սկզբնականների ծագումը): Պրոխորոնն անմորուք պատանին է, գլխի օս մուկերով, և աչքերն ուղղած դէպի աւետարանիչը: Մանրանկարի ընդհանուր ֆոնը կապոյտ է, բայց իբրև կենդանացող տեսարան և զարդ Պրոխորոնի յետևից նկարուած է (հայկական) մի բոլորակ առհար, որի մարմինն ու լուսամուտներն առնուած են կեղծ սիւնների վերայ հանդգող կամարների տակ, անարժոյտները զարդարուն, որոնք նեղ և երկուր լուսամուտների և իրենց պսակների հետ ժԱ. դարում երևան եկած և ԺԻ. ում ընդհանրացած ձևերն են յիշեցնում: Տաճարի մարմնի և գմբէթի մէջ եղած տարածութիւնը բոլորակ երկդ է՝ ծածկուած ունետարած արմաւենիկներով, կեղծ կամարների տակ են առնուած նաև թմբուկի լուսամուտները, իսկ վեղարը շերտաւորուած է բոլորակ հիւքի վերայ, գմբէթը վերջանում է խաչով, որի ներքին գունդն է միայն երևում, մնացածը լրացնում է երևակայութիւնը: Մանրանկարի ըջջանակը գծական արմաւենիկի ոլորտպոյտ և կարմիր զարդերով:

Սկզբնազարդը երկու շարք երեք երեք քառանկիւնիների մէջ եւտաերկենիի և նրանց ցողունների հիւստածքի վարդեպնի են, ին վերից վար այնպիսի հիւստածք, իսկ տառի բնորոշիչ հոնը վիշապազլիտով վերջացած. և եւ կ կապուած են ի ի հետ պարանահիւսով:

Բազմաթիւ են մանրանկարչական տառերն ու լուսանցքի զարդերը, գոյների մէջ իշխողը կապոյտ կաճաւորդն է, իսկ մօտիւններն են եւտաերկենի, արմաւենիկներ, ութաձև զարդեր, կանթեր և օղակ-

ներ, պարանահիւս և այլ հիւսկէն մօտիւններ արեւելեան բնոյթով:

Ե.

Աւետարանի արտաքին և մանրանկարչական նկարազրութիւնն ու յիշատակութիւնները տալուց յետոյ՝ անցնինք այժմ բուն ուսումնասիրութեան: Նախ տեսնենք նորա պատմութիւնը, որ ամփոփել կարող ենք մէջ բերուած յիշատակարանների հիման վրայ, նրանցից 1-11 համարներով նշանակուածներն անմիջական կապ ունին ձեռագրի ծագման հետ, իսկ մնացածները յետագայ պատմութեան: Այդ յիշատակարաններից տեղեկանում ենք, որ աւետարանի ստացողն է Սահակ անունով կրօնաւոր քահանան, առաջկերտ սբ. ուխտիս Հաղբատայ, ազգաւ և տոհմիւ ի միւս մայրաքաղաքէն յԱն.ոյ.ո(°) նորա ծնողներն են Ռոմանոս կոմ Սիմանոս և կատայ(***), իսկ հարազատ եղբայրներն են Իպատոս և Առաքել(****) որի նկարն ունինք Սահակ ըստացողի հետ (17 և 24 և 25 և 4). նրանց քոյրերն են Զարհայ և Առոմակիկին(****). Թէ հղբայրները և Թէ քոյրերը ամուսնացած են և զաւակներ ունին, բայց անունները չեն յիշուած: Որպէս Սահակ ստացողի հոգեւոր ծնող յիշուած է Սարգիս կրօնաւոր քահանան, որի եղբայրն է Եսահիր(*****). Սարգիսը հաւանութեն Հաղբատի միաբաններից է, ուր հոգեւորապէս ծնել և իւր կրթութիւնն է ստացել Սահակ կրօնաւորը: Յիշուած են և Յակովթոս ու Վարդ իրենց ծնողների ևւ ընտանիքի հետ(*****), որոնք ստացողի հետ կարեւոր կապեր ունին, բայց մանրամասնութիւններ չգիտենք:

Ստացողի գլխաւոր յիշատակարանից (1. 2-ի մէջ 348ա.) իմանում ենք, որ աւետարանը նուիրուած է Արթուր տոհմի սուրբ ուխտին, որ շինուած է Հէնց նուիրատուի և նորա հարապատեհի ծախքով. հղբովանդակ գոյք ծնողաց միտքն են եղբայրք ծախեցած և շինեցած զածաբնակ սբ. եկեղեցիքս: Տարաբաղդաբար անձամբ չենք տեսել այս վանքը, որ գտնուած է Անիից

(°) Յիշատ. 1. 2. 6. 7. 9. 10. 11. եւ 17ա. 2-ի մէջ, պատկերի վերնագիրը: (***) Յիշ. 1. 6. 8. (****) Յիշ. 1. 2. 8. (*****) Յիշատ. 6. (******) 1 և 3. (******) 1 և 6:

ոչ հեռու, Ալաճա լերան արևելա-հարա-
ւային փեշերին, գեպի Տեկոր տանող ճա-
նապարհից քիչ աջ, բայց Սարգսևանի
բերած արձանագրութիւնների մէջ չկայ
չինութեան թուականը և ոչ որևէ տեղե-
կութիւն չինողների մասին, միայն հնա-
գոյն թուականը 1207-ից է, ասել է, թէ
այդ ժամանակներն էլ կամ քիչ առաջ չին-
ուած է վանքը: Ճեկեղեցիս այս թէպէտ և
մեծութեամբն և հոյակապութեամբ գու-
գուկշիւ չկայցէ ընդ Բագնայր, սակայն
և ոչ շատ ստոր է քան զնա: Նոյն օրինակ
բաժանեալ է և սա ի ներքնագաւթ և ի
տաճար, անսխն է ներքնագաւթն և կա-
մարաւ յարկեալ: և ի վերայ տաճարին և
երկուստեք խորանին գեղեցկաշէն մատ-
րունք կամ աւանդատունի հանդերձ կա-
թողիկէիւք իւրեանց (*), ուշադրութեան
արժանի յատկապէս վերջին մասով, որպէս
հիշարկանի և վաճառքով վերջաւորուած
եկեղեցիների մի երեսով մեր ճորտարայեւ-
տութեան մէջ, որի մասին քիչ յետոյ ևս
խօսք կ'ըլնի: Կարծում ենք, այս ուխտի
առաջնորդն է հայր եղբայրիկը, որի պատ-
կերի նկարագրութիւնը տեսանք Դ. պրա-
կում (պրս. 1.) որովհետև Հաղբատի ա-
ռաջնորդն էր ասր. Յոհաննէս», իսկ Հո-
ռոմոսինը հայր Մխիթար, ուրիմ և եղ-
բայրիկը այս վանքերի հետ կապ չունէր:
Սակայն երկար չէ մնում աւետարանը
իւր տեղում, այլ ևս ընդամէնը տասն և
մէկ տարի. ոմն Սարգիս քահանայ (Ձեռ.
349ա. Յիշ. 2) ազատուլ գաւ ի գաւառին
Անոյ գնում է և նուիրում «Մեծ կողմանց
եպիսկոպոսարանիս, որ է իւր տեղի սնն-
դեան» ստանալով տարին երկու ժամ Ս.
Սարգսի տօնին, «ի թուականութեանս:
ՈՂԲ: ի իշխանութեան հղաւրին Հասանայ
որդոյ Վախտանգայ, և հայրապետութեան
տն. Յոհաննիսին»: Աւետարանի անմիջա-
կան գրողն և Անիի շրջանից բերողն է ոմն
Մխիթար:

Մեծկողմանց կամ Մեծկուենից եպիս-
կոպոսարանը մէկն է Արցախի հնագոյն հո-
գեւոր կեդրոններից, որ Ձ. Դարից սկսած
որոշ դեր է կատարել Աղուանից իշխանու-
թեան մէջ: Յիշատակարանի Վախտանգայ

որդի հօր Հասանը, ոչ այլ ոք է, բայց
եթէ Հասան-Ջալալ-Դաւլէ կոչուածը, Դաւ-
ձասարի շինողն ու Ջաքարէ և Իւանէ
սպասաւորների ինքնաձի քրոջ որդին: Այս
խնդիրը մեզ համար պարզուած է յատուկ
ուսումնասիրութեամբ, որ այստեղ կրկնել
հնարաւոր չէ, միաժամանակ, վերին ինա-
չնեում էլ ապրում էր ԺԴ. դարի երկրորդ
տասնամեակում նոյն անունով ևս հայրա-
նունով մի այլ իշխան:

Յիշատակարանները ցոյց են տալիս,
որ աւետարանը երկար ժամանակ մնացել
է Մեծկողմանց եպիսկոպոսարանում. տէր
վանականը ՉԶԴ = 1325 թուին նորոգել է
տալիս ի յիշատակ իւր ծնողների և եղբայր-
ների, կազմողն է Ստեփանոս քահանան
(Յիշ. 13):

Ապա 1325-1383 թ. թ. Սաղմոսի քա-
հանան գրել է իւր յիշատակարանը (14),
խնդրելով յիշել Մուսայէ և Սաղադէի որ-
դիներին. յիշատակարանը թուական չու-
նի, բայց ՊԼԲ = 1383 թուին Մոզսէս քահա-
նայի յիշատակարանն է գրուած (15), ուր
ի միջի այլոց յիշել է խնդրում «և զհայրն
իմ զՍաղմոսիկ քահ. Մոզսէս քահանայի
այս յիշատակարանի «պարոն Ջալալը որի
իշխանութեան մէջն է Մեծկողմանց հ-
պիսկոպոսարանը, Դաւձասարի գաւթի մէջ
թաղուած նոյնանուն իշխանն է. «Այս է
հանգիստ մեծին Ջալալի յաղաթս յիշե-
ցէք. թվ. ՊԶԵ». արձանագրութիւնների
մէջ յիշում են «Պաստաւ որդի մեծի Ջա-
լալին», ՋԻ = 1471 և ապա ՋԽԲ = 1493
թուին «Տաւրոսն թոռն մեծի Ջալալին» (*).

ԿԱՐԵԿԻՆ ԱՐՔԵՊՍ. ՅՈՎՍԷՓԵԱՆ

(Ճարտնակելի)

(*) Բարխուդարեան, Արցախ 176. 178: Ջալալի
հանգստեան արձանագրութեան թուականը ըստ
Բարխուդարեանի ՊԶ. է, իսկ մեր նկատողու-
թեան տեսակետով վերի թուականն ենք նշան-
կել, բայց, գուցէ, վերջին է-ն, էական բայն է
և բուն թուականը ՊԶԵ:

